

ELŐJÁRÓ SZAVAK GÁL ELEMÉR HÉTHAVAS CÍMŰ REGÉNYÉRŐL

CS. VARGA ISTVÁN

Gál Elemér a Székelyföld szülőtte, Kolozsvárott szerzett magyar szakos diplomát. Szatmárnémetiben sok kiválóság, köztük a költő *Szilágyi Domokos* és a drámaíró *Kocsis István* tanára volt. Tanított, írt, szerkesztett: a *Tanügyi Újság* munkatársa, 1990-től a *Szamoshat* című szépirodalmi lap főszerkesztője volt. Munkásságát tisztelet, megbecsülés övezte. 1994-ben települt át Egerbe. *Héthavas* című regénye valóban *sorsjelző* (*Bertha Zoltán*): értékóvó tanúskodás a magyarság irodalomba menekített sorsáról, bizonyosság nemzetünk történelmi jogairól, életrevalóságáról.

Történelmi regény – őstörténeti hitregény

A magyar epikatörténetnek igen fontos része a magyar *történelmi regény* alakulástörténete. A magyar történelmi regény főleg Jósika, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi nyomán hozta létre literatúránk jelentős teljesítményeit, melyet Móricz *Erdély* trilógiája koronázott meg. A XX. században kiemelkedő vonulatot képeznek Tamási, Nyíró és Kodolányi történelmi regényei.

A *Héthavas* című *őstörténeti hitregény* a magyar történelmi regény sajátos, művészi válfaja. Az erdélyi *Jósika Miklós* a magyar történelmi regény megteremtője. Prózafejlődésünk genezise a távoli gesztáig, legendáig vezethető vissza. Történelmi regényeink európai vonatkozásban a skót mondavilágot szerető *Walter Scott* mintaadó műveivel rokoníthatók.

A történelmi regény műfajfogalma eléggé képlékeny, *trazitorikus*, időben változó; időről időre más jelentéssel telítődik. (A kritika fogalomhasználata is bizonytalan, újabban a szerzők sem szívesen nevezik munkáikat *történelmi regénynek*.) A magyar irodalmi gondolkodásba erősen beépült a *történelmi regény* – lexikonjaink, az iskolai tanítás, a kritika révén is. Igaz, történelmi regénynek elsődlegesen azokat a műveket ismerik el, amelyek *korfestő* jellegűek, dokumentált és hitelesnek tekintett korban játszódnak. Se a műfaj, se történelem problémája, elmondhatóságának kérdése nem jelenik meg ezekben a könyvekben. Az olvasók többsége továbbra is a 19. század kánonja mentén olvassa a *történelmi regényt*.

Az utóbbi 60 esztendőben volt alkalmunk bőségesen megtapasztalni, hogy az irodalmi művek sorsát nemcsak a befogadó olvasóközönség ízlésváltozása formálja, hanem az írás és olvasás viszonyába gyakran durva adminisztratív eszközökkel beleszólt a politika is. Jellemző beállítódás: az irodalmi közgondolkodásban nálunk még nem válik szét határozottan a történetírónak és a történelmi regény szerzőjének anyagkezelése, műlthoz való viszonya. Az értelmezés pragmatizmusa erőteljesen hat, miközben a funkciók eltolódása figyelhető meg, melyet az irodalom erősen megszenved. Gyakori a historizáló regény, a pszeudo-historikus regény, az áltörténeti regény. Ezeket a fogalmakat sokszor nem is saját jelentésükben, hanem a történelmi regény megnevezésének eufemisztikus megkerülése céljából alkalmazzák. Ha konzekvens a szemléletünk, akkor a *történelmi regény* kizárja a *historizáló*, *pszeudo-historikus* és *áltörténeti regény* megnevezéseket. A „*történelminek*” mondott regények poétikai-nyelvszemléleti, mnemotechnikai, értelmezésbeli kérdései élő irodalmunk érdekesítő feladatai közé tartoznak.

Napjaink „*történelmiként*” olvasott regényeinek poétikai jegyeire összpontosítja a vizsgálódásait, a poétikai teret szemlátomást a *jelentésképzés* narratológiai komponenseire igyekszik korlátozni. *Hagyomány* és *újítás* jegyében fontosak az elbeszélő és elbeszélés „világképző” lehetőségei, a metonimikus és metaforikus elbeszélés-szerkezet, a tér és idő konzisztens vagy destruált összetartozása, az alakok identitásának kérdései stb. Ma a regényíró másként fordul a műlthoz, szabadabban bánik a múlt tényeivel is, nem lehet számára elvárás a *referencialitás*- és *igazságigény*. Ma nem a tények visszaadása, hanem azok esztétikai funkcióba helyezése a cél. A *szövegszervező eljárások*, epikus tényezők szerepe a világteremtés módja ezeknek megfelelően módosul a történeti munkához képest a történelmi regényekben.

Ezt a sorsregényt csak szeretettel, vagyis nyitott lélekkel érdemes olvasni. Igazi szellemi-lelki táplálékot nyújt, látásunkat, életkedvünket, egyéni és közösségi felelősségtudatunkat lebilincselő stílussal, emberi és erkölcsi hitellel frissíti föl. Írója elsősorban nem módszerként, hanem szemléletmódként használja a *mikrotörténelem* fogalmát, amely nem *re-*, hanem *dékonstruálja* a makrotörténeti folyamatokat, amennyiben nem a „történelmet”, hanem a személyes, alternatív történelmeket állítja az ábrázolás centrumába. Gál Elemér nem a ma divatos epiztémétörténeti tudatossággal alakítja regényét, mert indíttatásai miatt a történelemnek másfajta moduszait ismeri el az egyén életében, mint számos jelenkori íróhársa.

A történelmi regény mai fellendülését érdemes a múlt, a történelem kulturális átértékelődésének a folyamatában is szemügyre venni. A kitalálás az emlékezés munkájának elidegeníthetetlen elemévé vált. A múlt kulturális megképzésének mai gyakorlatában a történelem változó identitású képződmény. Napjaink ábrázolásával szemben támasztható hagyományos követelmények, mint a történelmi hűség vagy hitelesség érvényüket veszítették. A történelem poétikája átrendeződött, mindez a lezajlott, átfogó kulturális folyamatokkal, a posztmodernnek nevezett helyzettel függ össze, amelyben magától értetődővé vált kitalálás és felidézés, képzelet és emlékezet összetartozása. A múlt képének kulturális megalkotásában a történelemhez való kollektív viszonyulás jellegzetes formái is kifejeződnek. Az európai viszonylatban *köztes* térségünkre jóval inkább jellemző a történelemnek való kiszolgáltatottság tapasztalata, s ebből következően az elfedés vagy a felejtés, mintsem a felelősségteljes feldolgozás munkája.

Viktor Žmegač *Történeti regénypoétika* (In: *Az irodalom elméletei*. Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996. 99-170.) című tanulmányában a XX. századi regény két alakulási irányának, a szöveg- és valóságirodalomnak, kijelöléséhez alapvetésként állapítja meg: a regényelmélet terminológiájának alapvető megújulása szükséges, lévén hagyományos terminusaink kiüresedtek, semmitmondóak. A segítségükkel nem írhatók le a XX. századi regények, nem jöhet létre érvényes tipológia, nem születhet megfelelő műfaj történeti leírás. Irodalomtörténet-írás ma is három „t” uralma alatt áll: *teória, terminológia és tipológia*, amelyek egyidejűleg egymást is meghatározzák, sőt feltételezik. Megfelelő teória nélkül nem alakulhat ki adekvát terminológia, amelynek a hiánya pedig lehetetlenné teszi a tipológiát.

A történelmi regény zárt, teljes világot épít fel a múlt eseményeiből: egy működő, adott korabeli, emberi életvilágot hoz létre, ami nem történelmi éppigylétének ábrázolására, önmaga pusztá bemutatására hivatott. A magyar történelmi regényben olyan izlésvilág, értékpreferenciák, beállítódások lépnek működésbe, amelyek elsősorban közéleti, a nemzeti lét kérdéseit megfogalmazó művet látnak a műfajban. A történelmi regényekre jellemző tartalmak (történeti hitelesség, történelmi igazságérzet, nemzeti, közösségi tartalmak megjelenítése, azonosulásminták felmutatása stb.) hiányoznak, ezért a mai történelmi regényekben a szövegek valóban „történelmi voltát” ezek a hiányosságok kétségbe vonják az irodalomolvasásban, és elbizonytalanítják a fogalomhasználatukat.

A nyolcvanas-kilencvenes évektől számíthatóan kritikai »fordulat« váltotta fel a korábbi, elsősorban a művek valóságreferenciáját vizsgáló realista olvasást: egy alapvetően a szövegvilágok nyelvi létesítésére reflektáló kérdezés. Ugyanebben az irányban hatott az új olvasási opció kibontakozásának lehetősége: a művészi nyelvhasználatban létesülő többértelmű valóság elmélyült vizsgálata. A szöveggözpontú elemzések mellett hangsúlyt kap a fikcionalitás, a mítoszteremtés, a lélektani sajátosságok, az életrajzi vonatkozásoktól függetlenített megítélés és sok más, például Móricz alkotásaira is jellemző írói eszköz és eljárás. Napjaink divatos értékelési referenciájának egyik alapvető jellemzője a szövegvilágok és a szövegvilágok nyelvi létesítésére reflektáló kérdezésre koncentráció.

Héthavas – őstörténeti hitregény

Gál Elemér regényét olvasva, Tamási *Szülőföldem* című, szociografikus vallomásregénye jutott eszembe, mely szerint *Erdély lételeme a változás: itt „ember és természet egyaránt játszik”. „...jokedvet is láttam, melyből vér csordult, mire észre lehetett volna venni. S jártam völgyekben és állottam hegyek tetején: s amíg a völgyet néztem, a hegyek felett megváltozott a fény, a amíg a hegyeket néztem, a völgy színt és kedvet cserélt.”*

Gál Elemér sikeresen bizonyítja: lehet egy regény egyszerre *őstörténeti és hitregény* is. Íróhoz méltó feladat léthelyzetünk természetének a felismerése a régmúltban. A műfaj a regény eszmeiségét és szerkezetét is meghatározó célkitűzésre utal. Két párhuzamos szerelem történetével kelti fel a hihetőség művészi illúzióját, ebbe illeszti a sámánhitből a kereszténységbe való átmenet hitvilágának ábrázolását. A fő cselekményvonalat *Zsögöd és Ajnád* szerelmi versengése tölti ki, túlmutat az egyéni boldogságkeresés céljain. Csen-

ge a hitében erősen emberi, jellemében megbízható lelket fejez fel Zsögödben, akinek alapelve, hogy a dolgokat használni kell, az embereket pedig szeretni – és nem fordítva!

A legcsodálatosabb, ahogyan férfi és nő kapcsolatában az író, az egyik fél a másikat (s a másik az egyiket) a szeretet mindhárom – helyesebben: négy, mert még az Eroszt is kettéválaszthatjuk – „szférán” átvezeti (felfelé vezet) a „szerelek, mert szeretlek”-ig (mindnyájan egy Napnak a fénysugarai vagyunk) alapfoktól eljut a *Philian* túlihoz (a testvéri, baráti szereteten túlra), a *nem baj, ha engem akár nem is szeretnek: fő az, hogy én szeressem!* fokozatáig. A szeretet által olyan boldogsághoz, teljességhez és megismeréshez érkezhetünk el, mely szabadbá tesz, elvezet az igazi „kozmosz” szeretetig, az isteni szeretet, az *Agapé* közelébe. Megismerés és szeretet itt talán egyet jelent.

Csőndbe térnek a dalok Szerintem Gál Elemér művészete sokban hasonlatos Zsögödi Nagy Imre festői világához, ahhoz, ahogyan *Héthavas* világát a homály-, s ködoszlás után kitisztuló levegő, egyenesen *bőfény* szállja meg; ahogyan fényáradat lepi, teríti be, itatja, hatja át a tájat, amely egy időben és egyszerre válik világossá, sugárzóvá, fényessé: színeltelítve a Hargitát...

A szellemi és lelki időutazást, a művek világában való megmártózás kérdéskörét jellemezzük néhány, a művet egészében minősítő gondolattal, melyek egyidőben jelentenek megmértetést és az érdeklődés felkeltését az író személye és alkotásai iránt. Gál Elemér óriási fölkészültséggel, európai műveltséggel, elfogulatlan józan ésszel, minden szenzációhajhászást kerülő tapintattal közelített tárgyaival. Regénybeli történelme csak időbeli és formai keret, népmondák, regényes krónikák, ősvallási hitelemek, hitregék és írói fantáziából született eredetmondákból áll össze. Az író arra keres választ, hogy mi tartotta fenn 450 éven át a székelységet a széthulló hun birodalom romjainak egy kis erdélyi szigetén, hogy nyelvét megtartva megőrizze identitását és bevárja magyar testvéreit? Az író válasza: az őseiktől örökölt szellemi-lelki kincsük: a kegyelem műve, az újulni képes hitük, amely rátalált az egyént és közösséget megtartó kereszténységre.

Tudjuk, Tamási Áronnál a csodának nem a lélektani, hanem hitbéli és keresztény magyarázata a döntő, mert a csoda forrása sokkal mélyebben van, mint a folklór hagyományos kategóriái. Gál Elemér Tamásihoz hasonlóan a maga jelképes, biblikus világába mélyen beleágyazta Erdély, a székelység sorsának értelmezését. A magyar-székel közösség alapítását hajnalán tudatosítja az Újszövetség, mindmáig meg nem értett, krisztusi parancsát is: „*Szeresd ellenségedet, mint tenmagadat.*”

A felépítésében logikus, argumentációs szerkezetét tekintve meggyőző és a szakmai narráció intelligens technikáit biztonságosan alkalmazó regény ebben a formájában, szélességében és mélységében is az első átfogó, szisztematikus feldolgozását adja a legújabb magyar hittörténeti regény kérdéseinek. Eredményeit példamutató anyagismeret, komoly szakmai munka alapozta meg. Kisebb hiányosságai és fogyatékoságai vannak a regénynek, de ezek jórészt könnyen javíthatók és nem változtatnak azon, hogy ez a színvonalas kidolgozású regény példaértékű. Az őstörténeti kalandozás regénye *tanúságul és tanulságul* szolgálhat a jelenkor emberének.

Gál Elemér meggyőzően bizonyítja: a magyarságban mindig volt és ma is létezik *sensus communis*. Ez a közkeletű kifejezés érzékelteti, hogy mi ment és megy végbe az emberek szívénél a mélyén. A *sensus* jelentése *érzés, érzék*; arra utal, hogy minden az érzékek által érkezik lelkünkbe. A *sensus communis* elemi fogalom, amelynek jelentése a *józan ész, belső érzék*, a társadalmi értelemben vett *közös érzék, általános ész*: a mérték-

tartás, közmegegyezés a butaság ellenében – az okosság javára. Ez a jelzős szószereket a rómaiaknál nemcsak *józan ész*t, de *emberséget és érzékenységet* is jelentett. Voltaire ismerte fel, hogy a rómaiaknál ez a teljes fogalom később franciául már csak a felét jelentette. A *raison a józan ész*, célszerűség, az ésszerűség – kimaradt belőle a lényeg: az *emberség*, az, amivel többek voltak a rómaiak utódaiknál. Gál Elemér rámutat arra, hogy a primitívnek vélt társadalmakban is létezett *sensus communis*, születtek érző lélek, akik lemondtak önös érdekeikről, ha a megmaradás, az összetartozó népek érdekei áldozatot követeltek. *Lélekben tudtak nagyok lenni*, magukhoz emelték a kisembert is, hogy mindenki otthona legyen a közösen védelmezett haza.

Epilógus – Csöndbe térnek a dalok

Egy ősi mitológiai analógiával világítom meg Gál Elemér értéktudatának jellemzőit. Kantór meséjében a *Gazdagság*, a *Kéj*, az *Egészség* és az *Erény* a *legfőbb jó* rangjáért vetélkedik. A *Gazdagság* szerint ő a *legfőbb jó*, mert vele minden javak megvásárolhatók. A *Kéj* szerint őt illeti a győzelem, mert a *gazdagság* is csak arra való, hogy őt megvásárolhassák. Az *Egészség* azt állítja: nélküle nincs értelme sem a *gazdagságnak*, sem a *kéjnek*. Végül az *Erény* kijelenti: fölötte áll mindháromnak, mert *gazdagon*, *gyönyörök közepette* is nyomorult lehet az ember, ha helytelenül él. A győzelmet az *Erény* szerzi meg.

Gál Elemér tudja az *erény* – bár nem a *legfőbb jó*, és ez a mese sem oldja meg a *legfőbb jó* képtelen kérdését –, azt tudatosítja, hogy az *erény* egyáltalán nem *valamiféle jó*, hanem *kötelesség: más, magasabb rendű kategória*, amely az értékškála tetején áll. Éppen ezért a *van helyett a kell* valóságára eszméltet. Hősei a néphez hű emberek életét példázzák: a „*sajátosság méltóságának*” (Sütő András) genezisést mutatják: a szülőfölddel és népével való lelki egységet.

Arra kell figyelniük, amit a mű üzen, amit a szöveg felkínál. Nem veszíthet, csak nyerhet az irodalomtörténész, a bíráló, ha a mű központi fontosságát kidomborítva, az írástudók felelősségét, sőt közéleti szerepét sem hanyagolja el az alkotó teljes képének feltárásában. Mindez nem messiáskodás, hanem apostolkodás. Szükséges lenne egy magunkbaszállás, egy messzehangzó „*Pater, peccavi!*” bevállása: „*Vétkeztem, Atyám!*” 2004. december 5-én vétket, ünneprontást követtünk el. De ezt korifeusaink képtelenek kimondani.

Cserhalomban, az 1996-os Szent László-szoboravatáson hangzott el: „*Segíts nekünk, Szent László király, hogy visszavehessük jogos tulajdonunkat a nyelvrláló lovagoktól. Segíts, hogy megszűnjön nyelvünk alattvaló státusa Erdély területén!*” A regényíró Erdély számos, történelmi gondjának beépítésével erősíti üzenetét, igyekszik lélekben a magyar nemzettest részévé integrálni a Héthavas népet, Székelyföldet. Ma a földrajzi szomszéd-ság különösen predesztinálja a Székelyföldet, hogy a csángóság anyaországává váljon, ezért fontos annak felismerése, hogy a tömbben élő székelységnek a földrajzi határain túlmutató felelőssége, küldetése is van. A Héthavas lármafaként figyelmeztet feladatainkra: a történelem fölé magasodó földrajzi szimbólum, lelki erőforrás, mint Csíksomlyó: a székely Lourdes.

A Héthavas népének múltja bizonyítja: az erdélyi magyarság számára ősi erény maradt a vitézség és tudás, a kitartó küzdelem, a belső önépítkezés, az egyéni és kisközös-

segi ellenállás, a meg nem alkuvás szimbólumai, annak felismerése, tudatosítása, amely a szárhegyi írótalálkozón fogalmazódott meg: „*a nemzeti megmaradás pallérozott nyelvet, józan történelmi tudatot, önértékelést és öntudatot követel meg*”.

Legendák földje a Héthavas. A legendából hiteles világ bontakozik ki, évszázadok keservektől, csapásoktól sújtott, a megmaradásért vívott véres küzdelmek, közelmúltunk és napjaink realitásai. A Héthavas csúcsaként a Csiki medence fölé magasodik – Csikszentdomokos szülötte, *Márton Áron* püspök alakja, akinek életpéldája és tanítása máig érvényes. A kisebbségbe taszított magyarság szellemi pástora bátran szólt a kisebbséget elnyomó hatalommal szemben, például 1946-ban Csiksomlyón: „*a világ sorsát újrendező nagyhatalmak hallgassák meg az erdélyi magyarság hangját, ne döntsenek nélküle, ne ítélkezzenek könnyelműen fölötte, ne ismételjék meg a trianoni vétséget, újabb igazságtalanság nem adhat lelki békét sem a győzteseknek, sem a legyőzötteknek...*” Fájdalmas tragédia, hogy Európa mentora és cinkosa lett a bennünket megfojtani kívánó szomszéd nemzetek agresszív törekvéseinek.

Márton Áron akkor következetesen védte népe és egyháza érdekeit, Petru Groza miniszterelnökhöz írott levélben hangsúlyozta: „*ahol a nemzeti érdek egyoldalú és türelmetlen eltűzással minden más érdek fölé emeltetik, és ez a felfogás behatol a lelkekbe, ott kisebbségi ember számára szabad emberhez méltó élet nem lehetséges. (...) Élni akaró nép kisebbségi sorsban sem törődhetik bele abba, hogy magát föláldozza a többségi nemzet önzésének, amely természetjog és az isteni törvények által megvont határokat túllepi*”.

Gál Elemér a *Tündérvölgy* írójától tanulta, remek tanulmányban bizonyítja: *Erdély Tündérvölgy-álma* szívdobogtató elképzelés: a belülről egységes, szomszédjaival szövetséges Erdély megtörheti a török hatalmát, és Tündérvölgyt építhet. Bethlen mindennél nagyobb fájdalma, hogy ez az álom csak álom maradt: „*Másoknak a fejedelemség dicsőség és öröm és jóézés: nekem teher és lesújtó sors... Bizony Tündérvölgy elmúlt Erdélyből... Már nekünk nincs más Erdélyünk, csak egy kipusztított tündérvölgy (...) Báthory Gábor nagy lélek volt: a legkülönb, akit valaha ifjában remélhettünk: igazi tündérvölgyi, de a tündérek nem e világra valók... Aki emberfia magasabb szellemekkel fog kezét: belepusztul a szerencsébe...*” Bethlen a valósággal szembesülve, álmait a valósághoz méri: „*szegények vagyunk, kicsinyek vagyunk, tudatlanok vagyunk*”. Erdély senki másra nem számíthat, ezért mondja Báthorynak: „*nem lehet olyan álmot álmodni, amelyet akar, csak amit lehet... Nem is csak amit lehet: de amit kell...*” Egy kicsi ország világmegváltás helyett csak belső ügyeivel törődjön, építkezzen, erősödjön a jelenben a jövőnek is.

A kisebbségi létértelmezéseknek óriási hasznuk lehet, mert a kisebbségi élet törvényszerűségei felértékelődnek. Az *Európai Unióban* kisebbségi helyzetbe jutott magyarság lemaradásának egyik fő oka: nem ismeri eléggé önmagát, sem múltját, sem azt az életkezetet, amelybe került. A napi küzdelmekbe torzult politikai vezetésnek és a kisebbségi, társadalomirányító erőknél nincsen kellő szemléletformáló ismeretük a korábbi periódusok nemzeti, kisebbségvédelmi, társadalomépítő tapasztalatairól. Kitarottnak kell foglalkozni múltunk kisebbségi tanulságaival, mert illúzió, hogy az Unióban megszűnik a „*kisebbségi kérdés*”. Abban reménykedhetünk, hogy újítható a kárpát-medencei magyarság szellemi-lelki egysége, ha hitelesen újra tudjuk fogalmazni a nemzetudatot.

Gál Elemér írói célkitűzése hasonló Áprily Lajoséhoz: „*S gondoltam rá, ki jő száz év után, / arcába tűz az új világ sugára. / S szentszánalommal néz majd vissza rám, / kortól*

kifosztott, koldus dédapára.” (A kor falára.) Átala Reményik Sándor Atlantisza harangoz, mert rokonlélek a Templom és iskola költőjével: „Tudnod kell, Népem, hogy én itt hogy jártam: / Szédülő fejjel és halálra váltan, / Amíg neked az üdvösség borát / És az örökéletet prédikáltam.”

Gál Elemér érdemét senki el nem vitathatja, el nem veheti. Magunkat tesszük kisebbé, ha regényét nem rangjához illőn méltatjuk. „*Seul silence grand; tout le rest faiblesse*” – „A csend, az nagy, a többi gyengeség”. (Alfred de Vigny: A farkas halála) Hallgassuk a csendet, hallgassunk a csendre!

A hazánkban egyedülálló kettős szentélyű tornaszentandrásí római kat. templom. (13-15. sz.)